

Погляд з-за кордону

Роман Шпорлюк. Імперія та нації / Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – 354 с.

Якщо монографія Р. Шпорлюка «Комунізм і націоналізм» містила опосередкований український матеріал, то його робота «Імперії та нації» в основному побудована саме на з'ясуванні суті «українського питання» в часи СРСР та в умовах проголошеної незалежної держави. Книга є збіркою статей, есе, оглядів присвячених історії та актуальним політичним проблемам колишніх республік Радянського Союзу. Імперський спадок і національні проблеми, комунізм і націоналізм, проблеми державотворення на пострадянському просторі, становлення і розпад націй, створення і крах СРСР – все це подається автором крізь призму історичного досвіду України, Росії, Польщі, Білорусі. Дослідження складається із двох частин: 1) Імперська спадщина та національне питання; 2) Від імперської окраїни до незалежної держави.

У передмові Г. Касьянова, який є водночас й одним з перекладачів книги з англійської, звертається увага на кілька принципових моментів. По-перше, він вважає Радянський Союз штучною конструкцією, комуністичною імперією, яка у дещо модифікованому вигляді прийшла на зміну царській імперії. По-друге, він зауважує, що сьогодні не завершилося творення модерної російської нації і Росія не позбавилася імперського синдрому, а це створює загрозу не лише її сусідам, а й власній стабільності.

У першій частині Р. Шпорлюк розглядає концептуальні теоретичні питання про те, що таке нації і як стояло російське питання в СРСР, якою була і є імперська спадщина і в чому полягало національне питання в СРСР, в чому заключаються дилеми російського націоналізму, який зв'язок між царською імперією та СРСР. В українському контексті привертає до себе увагу параграф «Націоналізм після комунізму: Росія, Україна, Білорусь та Польща».

Так, в книзі аналізуються проблеми встановлення радянської влади в Україні, Азербайджані, Вірменії, Грузії, Білорусі і створення СРСР, як наднаціональної політичної спільноти, показано масштаби масових політичних

репресій 20-30-х років, звертається увага на інтенсивну глорифікацію російського народу у повоєнні роки, розкрито причини і механізми русифікації неросійських народів, в т.ч. українського.

Викликає значний інтерес порівняльна характеристика імперської Росії та СРСР, постановка питання: чи Радянський Союз – це лише «інше ім'я» Російської імперії, чи це засадничо новий вид суспільності? В цьому плані Р. Шпорлюк робить особливий наголос на українському питанні в СРСР. Зважаючи на агресивне поширення нині доктрин московського євразійства, привертають до себе увагу ті сторінки праці дослідника, на яких розкрито причини і суть цього явища, теоретиками якого були М. Трубецької, Л. Гумільов та ін.

У зв'язку з цим, звертаємо увагу читачів на праці львівського дослідника Романа Кіся: Фінал третього Риму. – Л., 1998; Фінал третього Риму. Книга друга. Остеронь Азіопи. – Л., 2007; Як зупинити розукраїнювання України? – Л., 2012.

Розглядаючи дилеми російського націоналізму, Р. Шпорлюк ставить сакраментальне запитання: чи справді росіяни нездатні бути нічим іншим, ніж імперською нацією? Відповідаючи на нього, він порушує вкрай важливі проблеми сутності комуністичної доктрини та існування Радянського Союзу. «У межах комуністичної фразеології, - пише Р. Шпорлюк, було реставровано імперську модель, в якій російська нація піднеслась на рівень «старшого брата» ... Створення комуністичних режимів в Азії та Східній Європі після Другої світової війни привела до такого розширення влади та впливу радянської держави, якого не можна було собі уявити за часів царизму ... Саме після 1945 р. ідея першорядності Росії стала домінуючою в ідеологічних побудовах, культурі, науці тощо – спочатку в Радянському Союзі, згодом – у Центральній та Східній Європі ... Поширення комунізму поза межі СРСР і територіальна експансія радянської держави у свою чергу стали на перешкоді росіянам в їхніх пошуках власного національного самоусвідомлення...» Що ж – точнішої характеристики суті комуністичної імперії важко собі уявити!

Аналізуючи відродження російського націоналізму наприкінці 80-х рр. ХХ ст., Р. Шпорлюк показує, як це вплинуло на активізацію українського національного руху, зокрема поживленню інтересу до праць відомого українського історика Михайла Грушевського. Автор вдало зауважує, що його багатотомна праця «Історія України-Руси» мала довести, що український народ, не маючи власної держави, все ж таки мав власну історію, яку не можна штучно вмонтувати в загальноросійську або імперську. В книзі висвітлюються основні віхи українського національного відродження кінця 80 – початку 90-х рр. ХХ ст., зокрема ролі у цьому процесі згаданої праці М. Грушевського, статті В. Вернадського «Українське питання і російська громадськість», І. Дзюби «Чи усвідомлюємо ми національну культуру як цілісність?» та ін.

Принципово важливим є висвітлення Р. Шпорлюком внутрішніх і зовнішніх чинників розпаду Радянської імперії. Особливо важливим, враховуючи нинішні пострадянські реалії, є його зауваження: « Коли стало очевидно, що радянський корабель тоне, деякі суто радянські діячі також вирішили стати «національними» політиками. З'явилися «перероджені» узбеки, українці, грузини та ін. Коли московський центр зник, а суспільства й нації ще не стали достатньо сильними, ці экс-комуністи зробилися хазяями своїх нових країн, навіть не роблячи спроб розділити владу з націоналістичною інтелігенцією».

Хочемо звернути увагу, що цій проблемі присвячений спецвипуск часопису «Український тиждень» (2012, №48), в якому вміщено добірку надзвичайно цікавих матеріалів під назвою « Комсомол за ними плаче». Варто теж згадати ще один спецвипуск «Українського тижня» (2012, №46) – «Правда про російсько-радянську окупацію України».

Власне зважаючи на український контекст книги Р. Шпорлюка, особливий інтерес викликає розділ «Націоналізм після комунізму: Росія, Україна, Білорусь та Польща», зокрема, ті його сторінки, де йдеться про експансію Московії, а згодом Росії на Захід. Автор наводить надзвичайно цікаві висловлювання одного з теоретиків євразійства М. Трубецького, який зауважив, що перша хвиля цієї експансії в др.пол. ХVІІ ст. спричинила «українізацію»

Московії. Після 1654 р. місцевий московський, чи то великоруський, елемент розчинився, в новій імперській культурі та ідентичності, створеній у Санкт-Петербурзі й Москві силами «руського Заходу», тобто тих спільнот, які ми зараз називаємо Україною та Білоруссю. Трубецькой вважав, що на початку XVIII ст. «відбулася українізація інтелектуально-духовної культури Великоросії».

Друга частина праці Р. Шпорлюка називається «Від імперської окраїни до незалежної держави» і розпочинається словами відомого польського філософа Л. Колаковського: «Важко переконуватися в тому, що десятиліття комунізму були якимось неприродним проваллям в історичному процесі, цілком змарнованим часом, повним розривом тяглості, відхиленням від норми ... Хіба спромоглась б купка божевільних злочинців, таких як Ленін чи Сталін, одноосібно звалтувати половину Європи та Азії?». І відповідаючи на це сакраментальне запитання, автор показує розпад комуністичної імперії, підкреслюючи: «Переплетіння історії комунізму та націоналізму є одним з головних чинників, що визначають характер постімперської епохи».

Характеризуючи становище України в середині 90-х років XX ст. Р. Шпорлюк зазначає, що для того щоб зрозуміти цю країну, необхідно орієнтуватися в широкому колі проблем і не лише тих, що залишилися їй у спадок від радянського періоду, але й тих, коріння яких сягає значно давніших часів, зокрема у такій сфері, як взаємини з Польщею та Росією. В подальших розділах своєї праці, дослідник надзвичайно скрупульозно аналізує ці взаємини, зауважуючи, що Україну не варто розглядати як колишню частину Росії чи радянського простору, бо вона тісно пов'язана не лише з Росією, а й з країнами Центральної Європи та Чорноморського регіону. Особливо цікавими є ті сторінки, де йдеться про російсько-польську боротьбу за Україну, роль турецько-татарського фактора в історії України, зокрема в Криму, а також місце Австрії «на сцені української історії».

Один з розділів книги Р. Шпорлюка названий «Україна - одна нація чи дві?». У ньому дослідник пише, що російські українці боронили свою ідентичність від росіян, а галицькі переймалися переважно тим, як зберегти

себе поряд з поляками, але відособлення українців від росіян і поляків не гарантувало того, що ті українці, які не бажали бути росіянами, об'єднаються з тими, хто не хоче перетворюватися на поляків. Виникає ще одне питання: чому галичани, відмовляючись як від польського, так і від російського варіантів, не схотіли стати галицькою нацією?

Відповідь, зауважує Р. Шпорлюк, можна знайти у працях Михайла Грушевського. Ще 1906 р. історик опублікував статтю «Україна та Галичина», в якій застерігав українців, щоб вони не повторили шлях сербів і хорватів – двох націй, які мали спільне етнічне походження. «Українці Росії та українці Австрії, - пише Р. Шпорлюк, - перетворилися на єдину націю не тому, що вони розмовляли однією мовою; вони саме й почали розмовляти однією мовою тому, що спочатку вирішили стати єдиною нацією. Підійти до такого рішення їм допомогло найбільше досягнення Грушевського – його синтеза української історії. Грушевський створив певний ідеал і водночас окреслив шляхи його досягнення; він створив концепцію української історії, в якій українцям пропонувалася спільна політична стратегія, бачення майбутнього єдиної нації, а не лише окремих її частин. Обґрунтувавши єдність української нації історичними аргументами, Грушевський особливий наголос зробив на виключній важливості зв'язку між Києвом та Львовом у критичні моменти історії».

В цьому контексті, варто застерегти нинішніх українців, щодо української діяльності «Українського вибору» путінського кума В. Медведчука. Під його егідою, по всій Україні, відбуваються круглі столи, семінари, в місцевій пресі публікуються замовні статті на теми референдуму та федералізації, необхідності вступу України в Митний союз, надання російській мові статусу державної, Медведчук і «К», вдаються навіть до критики нинішньої влади, яка, начебто, не відповідає очікуванням громадян щодо зближення з Росією. Цей давній агент спецслужб, який свого часу брав участь у судилищі над Василем Стусом, продовжує свою «каїнову роботу».

Саме тому книжка Романа Шпорлюка, особливо її прикінцеві розділи, в яких йдеться про дилеми українського державотворення, засвідчує, що після

1991 р. факт існування незалежної України став нормою життя для мільйонів українців, особливо покоління, яке народилося після проголошення незалежності. Для них, необтяжених советсько-комуністичним досвідом, існують вже інші перспективи. І хоча яким критичним є їхнє ставлення до ситуації в країні, якою на жаль, керують вчорашні комуністи та комсомольці й ставленики спецслужб, в т.ч. КГБ-ФСБ, це критичне ставлення зовсім не означає бажання повернутися в обійми Росії.

Олег Полянський, професор,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін ЛДУФК